

*Torsten Pettersson*

## **”I de svartaste djupen födes hoppet igen”: Natursyn och minoritetspositioner i Göran Stenius romaner**

Även marginalen har sina marginaler, minoriteten sina minoriteter. För Svenskfinlands del tenderar centrum traditionellt att definieras geografiskt som bosättning nära kusten i Nyland, Åboland eller Österbotten, alternativt på Åland; socioekonomiskt som medelklass och ett annat yrke än kroppsarbetarens; politiskt som sympatier för borgerliga partier, särskilt Svenska folkpartiet; religiöst som agnosticism och/eller relativt passivt medlemskap i den evangelisk-lutherska kyrkan. I marginalen hamnar då finlandssvenskar ”i förskingringen”, kroppsarbetare, andra som tillhör arbetarklassen, vänsteranhängare och de som har en annan och kanske mer intensiv tro, till exempel grekisk-ortodox, katolsk eller buddhistisk.

Att i något sådant avseende vara i marginalen behöver inte nödvändigtvis betyda att man blir marginaliserad, försummad, illa behandlad. Men den risken finns alltid och kan komma att präglade identitetsbildningen hos dem som i något avseende känner sig stå utanför huvudfåran. Typiska positioneringsstrategier blir då att söka sig mot acceptans i centrum – till exempel genom att flytta till huvudstaden – eller tvärtom att hävda sin personliga integritet genom en trotsig protesthållning. Sådana strategier kan blandas, och bilden nyanseras dessutom av möjligheten att söka sig till en stark position som befinner sig utanför den språkliga minoriteten, till exempel i Sverige eller i det finska Finland, men som noteras också inom denna.

I denna allmänna gruppdynamik mänger sig många individuella drag eftersom en människa och hennes identitet alltid är mer än summan av hennes centralt eller marginellt belägna gruppstillhörigheter. Detta gäller kanske i särskilt hög grad skapande personligheter såsom den finlandssvenske romanförfattaren, karelaren och katoliken Göran Stenius (1909–2000). Han föddes och gick i skola i Viborg, tog en filosofie magister-examen 1935 och var i trettio år anställd inom den finländska utrikesförvaltningen (Rask et al. 2000, 519). Vid sidan av denna diplomatiska karriär skrev han reseböcker och kulturhistoriska essäer, en diktsamling och framför allt de romaner som här skall belysas.

För sina romaner har Göran Stenius fått rimlig uppmärksamhet och kompetenta kommentarer av Thomas Warburton (1984, 289–290) i hans *Åttio år finlandssvensk litteratur*, av Göran O:son Waltå (2000, 135–136 och 138) i andra delen av *Finlands svenska litteraturhistoria*, och av Tuva Korsström (2013, 277–281) i hennes *Från Lexå till*

*Glitterscenen*. Inkännande och mer utförlig men likaså allmänt översiktlig är Johannes Salminens (1986, 23–35) essä ”Göran Stenius: karelare och katolik” i *Tio finlandssvenska författare*. Den egentliga litteraturvetenskapliga forskningen har uppenbarligen begränsat sitt intresse till Stenius debutroman *Det okända belgonets kloster* (1934), som behandlades av E. N. Tigerstedt (1939, 222–226) i *Det religiösa problemet i modern finlandssvensk litteratur*.

Påfallande litet är alltså forskningsuppbudet för en substansrik produktion – som dessutom med *Klockorna i Rom* (1955) omfattar en för finlandssvenska förhållanden sällsynt europeisk översättningssuccé. Därmed är Göran Stenius kanske bara en av många författare som finlandssvensk och övrig litteraturforskning saknar resurser för att undersöka efter förtjänst. Men möjligen har hans position som karelare och katolik, utanför den kulturella huvudfåran, bidragit till det bristande intresset för hans också i övrigt ”numera rätt förbisedda produktion” (Korsström 2013, 276).

### **Göran Stenius positioner**

Sin bakgrund i Viborg beskrev Göran Stenius på följande sätt i *Studentbladets* östfinska enkät år 1934: ”Viburgensen är född i fåtalets tecken – och hur kunde något annat vara möjligt? Han tillhör ett litet folk och inom detta folk en minoritet och inom minoriteten en försvinnande liten grupp.”<sup>1</sup> Stenius menar alltså att finländarna – till exempel i jämförelse med invånarna i Ryssland/Sovjetunion – utgör ett litet folk, där finlandssvenskarna utgör en minoritet, inom vilken den försvinnande lilla gruppen består av finlandssvenskar i forskningsringen i en region som Karelen. Till denna ursprungliga marginalposition fogade Stenius den religiösa då han efter en tidig kontakt med lutherdom och grekisk ortodoxi bekände sig till den katolska läran år 1938 (Salminen 1986, 27).

Samtidigt hade Göran Stenius en solid ställning i centrum genom att han tillhörde en högborgerlig kultursläkt, skaffade sig en akademisk examen och genomförde en framgångsrik karriär som diplomat. I denna ingick 1942–1951 en placering vid Finlands beskickning till Den Heliga Stolen i Rom (Rask et al. 2000, 519) – långt från kulturcentra i hemlandet men ur katolsk synvinkel i världens absoluta mittpunkt.

Långt ifrån okomplicerat var alltså samspelet mellan marginal och centrum hos Göran Stenius. Generellt kan man inte säga att han i sina romaner framhäver eller beklagar sig över denna komplexitet i den egna identiteten. Men den får ett indirekt symboliskt uttryck i hans dragning till miljöer som är starkt marginaliserade, socialt och ofta även geografiskt: det förfallna ödemarksklostret i debutboken, Hungergrupens laglösa utmark i hans karelska trilogi (se vidare nedan) och de utarmade miljöerna i Rom och på landsbygden i *Klockorna i Rom*. Rent fysiskt och socioekonomiskt var detta inte Göran Stenius miljöer. Men han beskriver dem inkännande och tycks då både ömsint och trotsigt projicera den outsiderposition som han intog som karelare och katolik.

Därtill råder det en spänning mellan dessa två positioner. Den viborgska identiteten och en grekisk-ortodox tro skulle ha stärkt varandra medan Göran Stenius katolicism utgjorde ett disparat element i förhållande till den karelska bakgrunden. Ytligt sett tycks han ha haft svårt att kombinera dessa två sidor av sin identitet i och med att hans romaner så tydligt sönderfaller i en karelsk och en katolsk linje, här uppvisade i en gemensam kronologi där indrag markerar de romaner som representerar den katolska linjen medan de övriga romanerna representerar Stenius karelska linje:

*Det okända helgonets kloster* 1934  
*Hungergruppen* 1944  
*Fästningen* 1945  
*Klockorna i Rom* 1955  
*Brödet och stenarna* 1959  
*Bronspojken från Ostia* 1974  
*Pius II. Päven som älskade skogarna* 2010

I denna artikel vill jag emellertid betona förbindelsestrådarna mellan de två linjerna, bland annat genom att utförligt analysera deras utgångspunkt i debutromanen *Det okända helgonets kloster* (1934). Särskilt framhäver jag då frågan om hur naturen bör betraktas i förhållande till Göran Stenius kristna tro. I slutet av artikeln relaterar jag sedan hans naturintresse till minoritetsproblematiken.

Därvid ser jag mig tvungen att bortse från *Pius II, päven som älskade skogarna. En roman om renässanshumanisten Aenea Silvio Piccolomini som blev påve*. Den är baserad på ”en väldig osorterad textmassa” som Göran Stenius lämnade efter sig och som tio år efter hans död gavs ut som en fragmentarisk dokumentärroman rekonstruerad av Agneta Ahlqvist (Korsström 2013, 280). Ämnet, en 1400-talshumanists väg till det påvliga ämbetet och hans verksamhet inom det, är förvisso intressant, men i sitt ofullgångna skick är verket svårt att analysera på samma nivå som de färdigställda romaner i vilka Göran Stenius gestaltade sin författarprofil.<sup>2</sup>

### Karelen och Medelhavet

”Han skall bringa sitt offer åt Gud och sockenhistorien”, heter det om Tomas Cinnelius i Göran Stenius roman *Klockorna i Rom* (*Klockorna i Rom*, 129; hädanefter KIR).<sup>3</sup> Det kan även stå för författarskapets två linjer: dels bekänner sig författaren trotsigt ömsint till sin karelska hembygds historia och rent av dess mest ringaktade och marginaliserade områden, dels orienterar han sig ambitiöst mot den katolska världens centrum genom att behandla trosfrågor i Rom och annan medelhavsmiljö.

Den stora helheten i den karelska miljön är trilogin *Hungergruppen*, *Fästningen* och *Brödet och stenarna*. Dess första del är förlagd till sent 1700-tal med fokus på det förfallna byggytter som kallas Hungergruppen (Nälkänotko) och på Tomas Cinnelius, den upplyste kyrkoherden i Kinnby. Han försöker bibringa byborna religionens rätte-

snören och – med inspiration från Carl von Linné – förbättrade jordbruksmetoder. Framgången är måttlig, men då 1808–09 års krig bryter ut tar byborna sitt nationella ansvar i en entusiastisk och segerrik kamp mot ryssarna. Trots det blir området ryskt och även sågverk och affärsmän från Viborg signalerar att livet kommer att förändras.

Den andra delen *Fästningen* utspelar sig några årtionden senare, vilket markeras då Åbo brand år 1827 diskuteras. I Viborg, vars centrala gamla del har gett romanen dess namn, följer Alexander Corpi och kyrkoherdens son Linnus Cinnelius diverse ekonomiska och politiska intressen, och i Kinnby, som nu omfattar den forna Hungergropen, driver klockaren Juha Poutanen en extatisk väckelserörelse. I *Brödet och stenarna* har skildringen nått 1860-talet då prästsläkten Cinnelius missmodigt får bevittna en framväxande religiositet som mer än folklig fromhet betonar ekonomiska och patriotiska nyttoaspekter. Det visar på sitt sätt hur tonvikten i Karels historia och i Stenius trilogi successivt förskjuts: först från Hungergropens obygd till prästgårdens Kinnby, sedan till det kosmopolitiska Viborg. Annorlunda uttryckt går vägen från uråldrig landsbygd till den nya tidens affärsliv och från marginalen in mot regionens centrum.

Den första medelhavsromanen, *Klockorna i Rom*, publicerades mellan den karelska trilogins andra och tredje del. I den möter den rationelle finländske konsthistorikern Tomas Cinnelius en för honom förbryllande, smygande, överrumplande religiositet och blir till slut katolsk präst. Avgörande upplevelser på vägen dit är möten med den fromme Fader Barnaba i Roms fattigkvarter och med människor på den utarmade italienska landsbygden; även senare, som Don Tommaso, arbetar Cinnelius gärna i fattigkvarteren. Mötet mellan religiositet och en vetenskapligt skolad historikers rationalism återkommer sedan i *Bronspojken från Ostia*, liksom i något uttunnad form den insiktsfulla gestaltningen av trons väsen och psykologiska betydelse.

Enskilda verk kan antyda förbindelser mellan de till synes separata linjerna. I *Klockorna i Rom* tillhör den katolske konvertiten Tomas Cinnelius den karelska släkt som har format sitt latinska namn efter den forna prästgårdsutposten Kinnby – i *Hungergropen* beboddes den ju av hans lutherske förfader och namne. Från sitt romerska prästseminarium kallas den senare Tomas dessutom tillfälligt hem till vinterkriget där han märks för livet av ett ryskt bombanfall på Karelska näset. Omvänt möter vi Alexander Corpi, en av de redan nämnda karelska aktörerna, framför en renässansvilla på Gianicolos krön i *Fästningen* och i ett italienskt kloster i *Brödet och stenarna*.

Det är naturliga varianter av författarens levnadsbana, men Göran Stenius tillåter sig också en mer halsbrytande fiktionsslek som förbindelselänk. I samma namnfunt döper han både den förste Tomas Cinnelius son i *Hungergropen* och ett medeltida italienskt helgon i *Klockorna i Rom*. ”Linnaeus” från den svenska tidens 1700-tal inspirerar i det rysk-karelska 1800-talet ”Linnus”, som sedan blir ”San Lino” i 1900-talets Italien. Genom tid och rum löper hemlighetsfulla förbindelser.

Då vi söker efter mer djupgående rottrådar mellan den karelska och den katolska inspirationen får vi se på Gud i sockenhistorien, livsåskådningsfrågor i den karelska trilogin. Vad som då framträder är dels att prästerna i Kinnby kämpar trons kamp mot den diffusa halvhedendomen ute i ödemarken, dels att byns klockare Juha Poutanen, som redan framgått, driver en starkt känslösam väckelse som han på sina predikantresor sprider i bygderna. Ändå blir det så, att ingetdera fenomenet väcker djupgående religiösa frågor av det slag som Cinnelius brottas med i *Klockorna i Rom* och doktor Gregorio i *Bronspojken från Ostia*. Den stabila lutherdomen står snarast som en civilisationens utpost mot obygdernas obygd i Hungergropen, medan den skälvande väckelsefromheten framför allt fungerar som färggrann folklivsskildring. Göran Stenius har i sin trilogi valt att styra intresset från det finstämda inre troslivet till det frodiga yttre samhällslivet.

### **Det omänskliga i naturen: *Det okända helgonets kloster***

Det finns emellertid ännu en karelsk bok, debutromanen *Det okända helgonets kloster*. Den kan se ut som ”en solitär” i författarens produktion (Salminen 1986, 27), men den visar sig vara den gemensamma utgångspunkten för författarskapets båda linjer. Då den skrevs hade Göran Stenius ännu inte konverterat till katolicismen, men som ett förebud om det – och om medelhavsromanerna – är boken starkt orienterad mot religion och mystik.

Romanens uppläggning är ovanligt suggestiv. För flera decennier sedan har en helig man samlat anhängare, mer genom glödande ögon och bjudande personlighet än tack vare en tydlig lära. Upprörda myndigheter har låtit föra ut honom i ödemarken och lämnat honom där. Då hans trogna till slut finner platsen är mannen som de kallar Det Okända Helgonet försvunnen, men vid stranden av ett väldigt träsk har han byggt en liten träkyrka. På något vis har han dessutom lyckats ta sig ut till en onåbar holme i den sugande dyn och där rest ett kors av sten som kan ses från stranden. Kring kyrkan vid träsket har anhängarna sedan grundat klostret Gorsk till hans ära.

På romanens handlingsplan, förlagt till dess samtid kring år 1930, är klostret förfallet och döende, nödtorftigt omhuldat av de sista ledbrutna munkarna. Dit styr läkaren Tom Forss sin färd för att vårda Elisabet, en kvinna som han en gång har känt och dragits till. Dock gifte hon sig då med en överste Paul Barzow och bosatte sig i Gorsk där hon nu tynar bort i lungtuberkulos.

I Tom Forss jagberättelse ställs den naturvetenskapligt skolade skeptikern inför en religiöst präglad livsstil. Konstellationen återkommer i början av *Klockorna i Rom* där hans förnamnsnamne Tomas möter katolicismen som konsthistorisk forskare i Rom. Då står som förnuftets motpart en definierbar katolsk lära och ett etablerat fromhetsliv men ute i Gorsk är det annorlunda. Där finns varken definitioner eller dogmatik men

i stället dömer överste Barzow välartikulerat ut läkarens livssyn. ”Ni har gjort det bleka förnuftet till er religion”, dundrar översten, ni strävar efter en ”nivellering till ert eget plan” av allt som faller utanför. Särskilt förhatligt för översten är kausalitetsbegreppet: ”Bland mångfalden av orsaker utväljer ni den, som bäst lämpar sig för edra själviska syften, för er ömkliga maktlystnad, och det därav följande sammanhanget kanoniserar ni under hedersnamnet objektivitet” (*Det okända helgonets kloster*, 158–159; hädanefter DOHK).

I detta tilltalade ”ni” innesluter Barzow både den fysiskt närvarande läkaren Fors och hela den västerländska vetenskap som han representerar. Med förvånansvärd träffsäkerhet formuleras därmed ute i mellankrigstidens karelska skogar en beskrivning som dagens humaniora och samhällsvetenskap inte helt kan svära sig fria från. Deras vetenskapliga metodskolor har ju faktiskt en benägenhet att i mångfaldigt determinerade kulturfenomen välja ut och framhäva en viss typ av orsak som passar den ideologi som de öppet eller förtäckt företräder.

Vagare än överste Barzows straffpredikan avtecknar sig hans positiva värden. Kristenheten som ”västerlandets största kulturfaktor är och förblir en historisk gåta” (DOHK, 161) för att Jesus är en gåta. Likaså kunde det okända helgonet enligt Barzow locka anhängare för att han hade ”en ursprunglig styrka som på ett gåtfullt sätt tycktes härleda sin makt ur själva livskraften” (DOHK, 166). Tack vare en ”gåtfull förtröstan” förmådde han som den ende nå holmen i kärret (DOHK, 170) – liksom Jesus gick på vattnet, kunde man tillägga.

Kärnan ligger alltså i det upprepade begreppet ”gåtfull”, vilket visualiseras av att det okända helgonet alltid avbildas med bortvänt ansikte. Det hindrar dock inte Barzow från att nagla fast en väsentlig bestämning. Helgonet erbjöd visserligen ingen lära och uttydde inte ens de kristna evangelierna (DOHK, 167), men han lyckades återfinna ”en saknad dimension hos gudsbilden: eländet, underjorden, omsorgsfullt bortglömd sedan hans större föregångare återkom från dödsriket” (DOHK, 172). Till denna dimension av Jesu gärning an knyter även det som helgonet inbjuder sina lärjungar att tro på: ”det hopplösa, svarta underverket” (DOHK, 167). Sin utläggning avslutar Barzow rentav med de chockerande orden: ”I de svartaste djupen födes hoppet igen, tron på det ondas gudomliga bestämmelse” (DOHK, 172).<sup>4</sup>

Under denna långa utläggning har läkaren suttit tyst, och ordlös är även hans avslutande reaktion: ”Där Barzow stuckit ned sin käpp hade svart vatten stigit upp i hålen. Jag vågade inte lyfta ögonen från marken. Jag visste blott alltför väl vad jag hade omkring mig” (DOHK, 173). Den mörka, gåtfulla kraften återfinns alltså nu i naturen och särskilt i det jäsande träsket. Dess framsipprande skämda vatten kan ingen brunnsborrning rena och dess milsvida gungfly är ett ständigt lurande hot. På sin tid slukade det alla anhängare som försökte nå helgonets holme, nu tar det nästan Barzows son Leo

när han kärrtokig springer ut mot den. Som tidigare läsare har påpekat står naturen då för ”kaos, död och upplösning” (Waltå 2000, 136) och kärret får ”representera allt som är svekfull ’natur’ i människan” (Salminen 1986, 32).<sup>5</sup>

Denna omgivande natur upplever läkaren starkare än Barzows förmaningar och mer intensivt än munkarnas mässa, som han bevittnar utan inlevelse (DOHK, 195). Under sina livfullt skildrade vandringar känner han den böljande hettan över kärret: ”Förruttnelsens liv, kräldjuren och parasiterna, som dåsade där ute i väntan”, surrande insekter men inga fåglar eller däggdjur (DOHK, 221–222). Om natten föder kärret ett klubbigt mörker (DOHK, 237) och människan fångslas i ett nät av tankar: ”Det var kärret som tänkte, kärret som i vaken väntan beslöt vårt öde och log så glittrande svart därute” (DOHK, 245).

”Se er omkring”, hade överste Barzow hänfullt sagt till Tom Forss, ”själva den förgudade naturen har endast ett giftigt hänskratt till övers för er liberala ’förståelse” (DOHK, 161). Och Forss upplevelse av den väldiga träskmarken tycks ge översten rätt. Förnuftet och vetenskapen förgudar naturen i den meningen att de hyllar den och dess lagar som den yttersta verkligheten. Men nu möter deras representant naturen i en annan gestalt, bortom både förnuft och traditionella religionsföreställningar, som ”något innerligt omänskligt, som skulle bryta fram ur nattens omätliga djup” (DOHK, 238). Inför denna kraft finner skeptikern Tom Forss ett slags tro. I en nedskrivna själsbikt tilltalar han Herren:

Du söndertrasade den värld av gyckelbilder, som bländat min blick. Så stod du framför mig i din olösta gåtas skrämmande vidd. Och jag förbannade min tanke, som genomfränt och långsamt styckat mitt jag i livlösa, likgiltiga delar. (DOHK, 275.)

Då Elisabet har avlidit åker Tom Forss från Gorsk och klostret sjunker för alltid ”i ödemarkens famn, sin hårda gud till viljes” (DOHK, 297). Den tro som han har nått fram till – eller snarare blivit utsatt för – bär han med sig och den är allt annat än förtröstansfull. Läsaren kan till och med uppfatta det som att han med sin nya världsåskådning har svårt att leva vidare. På hemvägen följs han nämligen av en bygdeskeptiker som han beskriver som ”en av dem som äro skapade till att fortleva. En tvivlare som aldrig vetat grubbla över rätten att neka” (DOHK, 298). Sådan är Tom Forss inte längre. I enlighet med sitt förnamn kom han till Gorsk som en Tomas, en tvivlare. Nu lämnar han platsen som en troende och en förtvivelare.

I Göran Stenius nästa bok, diktsamlingen *Fiskens tecken* (1940), är den andlighet som genomsyrar boken betydligt ljusare. Trots sorgen över vinterkrigets förluster slutar boken med att färden skall fortsätta, uppåt och tillsammans, ”när den nya dagen gryr” (*Fiskens tecken*, 79). Femton år senare, i *Klockorna i Rom*, problematiseras tron visserligen, men snarast som en dov oförmåga att möta det heliga, stundom genombruten av

en stor upplevelse av dess närvaro i nattvarden. Något liknande gäller ytterligare nitton år senare för doktor Gregorios förhållande till en antik skulptur i *Bronspojken från Ostia*.

En andlig tematik skulle alltså – självfallet – återkomma hos Göran Stenius. Där-  
emot skulle debutbokens svarta ljus inte längre glöda. En så radikal *via negativa*, en så  
mörkt upprivande syn på människans möte med det heliga, gestaltades denna enda gång.

### **Mot en ljusare natursyn**

Ett element i debuten förde författaren dock vidare till senare böcker: den ambivalenta eller negativa synen på naturen. Från vår samtida utsiktspunkt har den ett betydande nyhetsvärde. Både generellt och inom den litteraturvetenskapliga ekokritiken är vi vana vid att betrakta naturen som något i sig värdefullt, som måste skyddas mot människans avfall, gifter och allmänna åverkan. Detta ställer vi upp mot den indifferent människocentrerade inställning som behandlar naturen som ett materialupplag och en avstjälpningsplats (se vidare Pettersson, under utgivning). Idéhistoriskt sett har naturuppskattningen dock ytterligare en motpol, en utpräglat negativ bedömning. Naturen uppfattas då pragmatiskt som en fiendlig kraft som får människan att frysa och svälta och rådbråkas av elementens raseri eller mer filosofiskt som något kaotiskt, amoraliskt och ovetbart. Det senare är en tradition som bland annat går tillbaka på den kristna föreställningen om syndafallet. Det var ju som en del av Adams och Evas straff som naturen skapades i form av en timlig, ständigt fortgående process av liv och död. I det oföränderliga paradiset fanns i denna bemärkelse ingen natur.

Mot den bakgrunden förvånar det inte att det är i ett religiöst sammanhang som en markant negativ natursyn återkommer i *Fästningen* elva år efter debutboken. Gnistan till sin väckelserörelse får klockaren Poutanen nämligen då han gräver i jorden: ”Marken, som han brutit upp, ångade vid hans fötter, och i myllan krälade det av baggar och maskar, underjordens lömska varelser, dödens förtrupper, syndens sinnebilder” (*Fästningen*, 150; hädanefter FEN). Denna karelska torva förbinder Poutanen med Krukmakaråkern Hakeldama, som i Matteusevangeliets tjugosjunde kapitel inhandlas för de trettio silverpenningar som Judas kastar ifrån sig. Så blir för Poutanen hela Hungergropen ”ett enda förbannat Hakeldama, en naturens egen blodsåker” (FEN, 151). Det ständigt upprepade ”Hakeeltaama – förbarmande!” stiger som ”ett ångestrop till en obarmhärtig gud” (FEN, 154). I denna glödande religiösa vision är livet ”en förbannelse, som vi måste sona”; ”i diket lurar köttets djävul” (FEN, 189) – alltså återigen i naturen!

I *Fästningen* är den negativa naturvisionen dock mer distanserad. Den genomsyrar inte romanen som i debutboken utan begränsas till den egensinnige predikanten Poutanen och hans anhängare. Ändå kan han inte avfärdas som en ren kuriositet i Stenius produktion. I sista hand står nämligen Poutanens bygdeväckelse inte så långt från den rörelse som utgick från debutbokens beundrade helgongestalt.



Göran Stenius följande roman efter *Fästningen* blev *Klockorna i Rom*. Skådeplatsen är alltså en helt annan och i tid har vi förflyttat oss ett sekel framåt till omkring 1930. Men frågan om naturen kvarstår. Den framträder tydligt när Tomas Cinnelius, nu konvertit och prästseminarist, till sin bestörtning upptäcker att hans gode vän Fader Barnaba har lämnat sin kyrka i Rom för en landsortsförsamling. Verksamheten vid hans kloster Santa Presenza skall avvecklas och det syns redan då Cinnelius besöker det:

Klostret var livlöst och mörkt och påminde mer än någonsin om ett fängelse. Porten till gården stod på glänt. Han sköt upp den med foten och smög sig in. En omiskännlig doft av våt jord och levande växtlighet slog emot honom. I den magra trädgården grönskade myrten och murgröna, klängrosorna klättrade uppför pelarnas utsida och någonstans i närheten stod en blommande kastanje. Själva klostergången var öde och folktom, men när han lyssnade riktigt noga kunde han höra grodornas monotona kväkande i den halvruutna brunnen på gården. (KIR, 146.)

Beskrivningen är inte entydig – notera Gorskremiscensen i den obehagligt ”halvruutna” brunnen. Trots det ger passagen som helhet en välvillig bild av naturen som en levande, blomstrande kraft, något gott som finns kvar när den mänskliga miljön har förlorat sin livaktighet. Det har därför ett betydande symbolvärde att den prästvigde Tomas Cinnelius väljer att förrätta sin viktiga första gudstjänst på den italienska landsbygden – ute i naturen som alltså här framstår mer som en bundsförvant än ett bekymmer.

Något senare går Cinnelius genom ett yppigt landskap in mot Rom tillsammans med en kardinal och då stiger ”Peterskyrkans kupol som en fata morgana direkt upp från de lantliga ängarna” (KIR, 224). Denna idyll ser ut som en slutgiltig försoning av natur och kristen tro, men så enkelt är det inte. Ett stycke längre fram konstaterar kardinalen att utsikten

är magnifik, alltför magnifik, och just därför har den alltid oroat mig lite grand. Inte mycket, men ändå tillräckligt för att ge mig en association av berget, där djävulen frestade Kristus. Jag frågar mig hur många som av detta panorama har låtit sig frestas att tjäna ..., ja, vad ska vi säga? Främmande gudar? (KIR, 230.)

Även den vackra naturen är trots allt av denna världen och hör till det som kan förleda en människa. I idyllen döljer sig hotet från djävulens frestelser – plötsligt är steget inte långt till Poutanens bild av köttets djävul i det karelska diket. Likaså får Tomas Cinnelius senare på en strapatsrik pilgrimsfärd känna att ”denna mardrömslika pinjeskog utan vidare skulle ha försvarat sin plats på Dantes luttringsberg. Tanken grep honom allt djupare ju högre han steg. Hela branten var faktiskt ett enda purgatorium” (KIR, 246).

Det blir emellertid inte det sista ordet. Avgörande blir att Cinnelius något senare i fader Barnabas nya församling i Settevetri upplever en märklig nattvard. Den tycks ha traderats i rätt nedstigande led från urkristendomen och får deltagarna att rent av känna

hur Jesus tar plats ibland dem (KIR, 275). Detta är ”ett samhälle av visa naturbarn”, säger den kloka dottoressa Vanna (KIR, 323). Att det är just bland dem som Cinnelius har förnummit Jesu närvaro understryker än en gång värdet hos den natur som även under långa fotvandringar gör intryck på honom.

I *Klockorna i Rom* stiger det alltså småningom fram en mer uppskattande syn på naturen, parad med en rörelse bort från Rom ut på landsbygden. Detta står i betecknande kontrast mot den karelska trilogins motsatta rörelse från Hungergropen in mot Kinnby och därifrån till Viborg, civilisationens framåtskridande och religionens urvattning. Ändå finns det för Cinnelius ett förbehåll: naturen är kanske inte ond och farlig men en form av världslighet som i sista hand måste övervinnas. Efter upplevelsen av Jesu närvaro har han en vision av att vandra bland kiselstenarna utan svårighet ”och hans blickar sökte inte längre världens härlighet. Spontant infogade han en förbön för alla dem som strävade mot samma mål på skuggsidan av livets berg ...” (KIR, 314).

Den viktigaste hemligheten ligger trots allt inte i den jordiska naturen utan bortom den. Mot den destinationen har Tomas Cinnelius länge varit på väg med sin svåra migrän och sina återkommande svimningsanfall. I romanens sista mening går han till slut över gränsen till en annan värld medan klockorna i Rom ringer till påsk.

För Göran Stenius långsamt framväxande, mer positiva natursyn sluts sedan cirkeln i den karelska trilogins sista del, *Brödet och stenarna*. Där går klockaren Juha Poutanen fortfarande omkring och grubblar över sin tro, men nu har även han en ny naturuppfattning: ”Det finns en gudomlig tanke bakom alla skapade ting, som de gamle kallade ursprungsord.” Detta är rena hedendomen, protesterar en kaplan, men Poutanen framhärdar och kan sin Bibel: ”Vi läser ju också i Skriften att ordet står i begynnelsen av allt. Och i Kristus blev det kött ...” (*Brödet och stenarna*, 95; hädanefter BOS).

Här åsyftas Johannesevangeliets inledning, men Poutanens syn som helhet anknyter därutöver till Gamla Testamentets skapelsegud och en annan kristen tradition än den negativa natursynen. Naturen är trots allt skapad av Gud – måste den inte då i grunden vara god? Kanske bär den rentav på ”ursprungsord”, budskap från sin Skapare?

Det är alltså inte bara det yppiga Italien som inspirerar till en förtröstansfull natursyn, utan även det karga Karelen. Detta bekräftas i bokens slutscen. Där diskuteras karelska angelägenheter av några finländare, men karakteristiskt nog för Göran Stenius sker det vid ett kloster i Italien dit Alexander Corpi nu har återvänt. Han tänker tillbaka på sitt fosterland där, som han säger, ”[v]år Herre har lagt sin allra vackraste predikan i naturen” (BOS, 282). Denna älskvärda övertygelse får ytterligare en italiensk inramning då Corpi erinrar sig Franciscus av Assisi, som mer än någon annan har kommit Herren nära i Hans skapade värld (BOS, 283).

I slutet av denna roman når problematiken en replipunkt då en hemvändande finländare läser Franciscus lovprisning, ”Sången om broder Sol”:

Lo vad vare du, Herre, för syster Jorden, vår moder,  
vilken uppehåller oss och giver oss näring  
och framalstrar allehanda frukter och färgrika blomster och gräset ...  
(BOS, 286.)

### En existentiell minoritetsposition

Från det okända helgonet i Gorsk till det mycket kända i Assisi välver sig således Göran Stenius natursyn. För andra troende finns det andra smärtpunkter, men hans var naturens plats inom trons helhet. Varför blev det så? Kanske för att natursynen är kopplad till gudsbegreppet. Debutbokens kärva skildring av den fallna, farliga naturen alstrar en motsvarande tung bild av en gud som kanske står att finna endast i kärrets och i själens mörkaste djup.

I ett sådant synsätt ligger en kraftfull filosofi och estetik som vi ser hos katolska författare som Georges Bernanos, François Mauriac och Birgitta Trotzig. Det ondskefullt jäsende kärret vid Gorsk har hos dem sin motsvarighet i romanvärldar med titlar som antyder förbindelsen: *Sous le soleil de Satan* (*Under Satans sol*, 1926), *Le Nœud de vipères* (*Ormboet*, 1932) respektive *Dykungens dotter* (1985). Denna kärvhet attraherade också Göran Stenius till en början, men sedan letade han sig fram till en ljusare natursyn. På sätt och vis profetisk för hans framtida författarkarriär blev därmed Barzows redan citerade uttalande i *Det okända helgonets kloster*: ”I de svartaste djupen födes hoppet igen” (DOHK, 172).

Stenius långvariga intresse för naturfilosofi uppvisar således en förbindelse med en katolsk tradition – men också med de minoritetspositioner som jag inledningsvis belyste. Vid sidan om trotsig isolationism och följsam centrumorientering finns det nämligen en tredje strategi som man kan tillämpa i marginalen: att inte låta sin personlighet och tankevärld definieras av polariteten mellan marginal och centrum. Då strävar man i stället efter att höja sig till det allmängiltigt existentiella.

I finlandssvensk litteratur generellt utformas denna strategi i synnerhet som dess välkända förkärlek för en naturpoesi som undandrar sig minoritetspositionens komplikationer. Hos Göran Stenius syns strategin på ett annat sätt: som den länge bearbetade frågan om naturens väsen och hur naturen återspeglar Gud som sin skapare. Stenius väg gick från debutbokens tragiska bild av träskets värld till den solomflugna bejakelsen i den ovan anförda Franciscustexten. Då denna lovprisning av den omtänksamma skapargudens verk får råda är Solen vår broder och Jorden vår syster. Bortom historiska och socialpsykologiska spänningar är naturen människans hem på jorden, ett allestädes närvarande centrum.

## Noter

<sup>1</sup> Citerat enligt Salminen (1986, 35).

<sup>2</sup> Därtill bortser jag från Göran Stenius skämtsamma kåseriroman *Mannen som uppfann vädret* (1937), utgiven under pseudonymen Georg Keller. Inte heller behandlar jag Stenius reseböcker eller kulturhistoriska essäistik. De sistnämnda kommenteras ställvis av Salminen (1986) och kortfattat av Waltå (2000, 138) och Korsström (2013, 278).

<sup>3</sup> Här och i fortsättningen anges hänvisningar till Göran Stenius romaner inom parentes i texten.

<sup>4</sup> Mer utförligt belyses nyanser i Barzows och andra karaktärers religiösa hållning av Tigerstedt (1939, 222–226).

<sup>5</sup> Waltå (2000, 136) menar därtill att en påverkan från Örnulf Tigerstedt ger sig till känna i denna roman ”i den starkt skildrade motsättningen mellan natur och kultur”. Det är ett intressant forskningsuppslag och detsamma gäller Tuva Korsströms påpekande att den katolska renässans som Sven Stolpe introducerade i Sverige på 1930-talet ”direkt kom att påverka Göran Stenius” (2013, 279).

## Källor

Bernanos, Georges 1926. *Sous le soleil de Satan*. Paris: Librairie Plon.

Korsström, Tuva 2013. Trons och tvivlets mysterium. Tuva Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen. Finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013*. Helsingfors: Schildts & Söderströms, 277–282.

Mauriac, François 1932. *Le Nœud de vipères*. Paris: Grasset.

Pettersson, Torsten (under utgivning). Why Should We Respect Nature? An Appropriation of Nietzsche. Steven Hartman (red.), *Counter Natures*. Rodopi Studies in Environmental Humanities 2. Amsterdam och New York: Rodopi.

Rask, Hedvig, Pamela Schönberg och Michaela Örnmark 2000. Liv och verk. Clas Zilliacus (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland och Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 403–448.

Salminen, Johannes 1986. Göran Stenius: karelare och katolik. Ben Hellman och Clas Zilliacus (red.), *Tio finlandssvenska författare*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 21–35.

Stenius, Göran 1934. *Det okända helgonets kloster* [=DOHK]. Helsingfors: Söderströms.

Stenius, Göran (under pseudonymen Georg Keller) 1937. *Mannen som uppfann vädret. En röt månads saga*. Helsingfors: Söderströms.

Stenius, Göran 1940. *Fiskens tecken*. Helsingfors: Söderströms.

Stenius, Göran 1944. *Hungergropen*. Helsingfors: Söderströms.

Stenius, Göran 1945. *Fästningen* [=FEN]. Helsingfors: Söderströms.

Stenius, Göran 1955. *Klockorna i Rom* [=KIR]. Helsingfors: Söderströms.

- Stenius, Göran 1959. *Brödet och stenarna* [=BOS]. Helsingfors: Söderströms.
- Stenius, Göran 1974. *Bronspojken från Ostia*. Helsingfors: Söderströms.
- Stenius, Göran 2010. *Pius II. Påven som älskade skogarna. En roman om renässans-humanisten Aenea Silvio Piccolomini som blev påve*. Sammanställd av Agneta Ahlqvist med hjälp av Elisabeth och Franciska Stenius. Rom: De Luca Editori d'Arte.
- Tigerstedt, E. N. 1939. *Det religiösa problemet i modern finlandssvensk litteratur*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, del CCLXXII. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Trotzig, Birgitta 1985. *Dykungens dotter. En barnhistoria*. Stockholm: Bonniers.
- Waltå, Göran O. 2000. Krisen och litteraturen på trettioalet. Clas Zilliacus (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet – uppslagsdel*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland och Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 131–139.
- Warburton, Thomas 1984. *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.